

ІНСТИТУТ ФІЛОСОФІЇ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ

На правах рукопису

КОЛЕСНИКОВА Марина Володимирівна

**АНТРОПОГЕНЕЗ В КОНТЕКСТІ
СИНЕРГЕТИЧНОЇ ПАРАДИГМИ**

Спеціальність 09.00.09-філософія науки

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

КИЇВ-1997

Дисертацією є рукопис

ЛННБ України ім.В.Стефаника

00753821 (Q)

Робота виконана в Інституті філософії НАН України

Науковий керівник:

Доктор філософських наук,
професор ГЛУШАК Анатолій
Степанович

Офіційні опоненти:

1. Доктор філософських наук,
професор КАНАК Федір
Минович

2. Кандидат філософських наук,
КУЗЬМІН Михайло
Володимирович

Провідна організація:

Центр гуманітарної освіти
НАН України

Захист дисертації відбудеться "6" червня 1997 р. о 14 год. на засіданні Спеціалізованої вченої ради Д 01.25.01 в Інституті філософії НАН України (252001, Київ, вул. Трьохсвятительська, 4).

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Інституту філософії НАН України

Автореферат розіслано "5" травня 1997 р.

Вчений секретар Спеціалізованої ради
доктор філософських наук

В.С. Лук'янець

AB 37.708

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

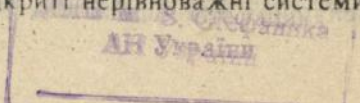
Актуальність теми дослідження. Осмислення ролі людини в сучасному світі вимагає нових знань про саму людину, але не тільки як про соціально-біологічну істоту, але і як про володаря такої психічної структури, яка сама організується і жорстко не детермінована зовнішніми чинниками.

Зміни в науковій картині світу, що пов'язуються з універсалізацією принципу розвитку, приводять до необхідності перегляду численних теорій, зокрема - еволюційних. Наші уявлення про антропогенез застаріли, тому необхідним є новий погляд на проблему. В дисертації пропонується один із можливих підходів, що полягає у застосуванні синергетичної методології аналізу до питань антропогенезу.

Вивчення проблем антропогенезу потребує застосування міждисциплінарного підходу. Досягнення сучасного природознавства дають можливість переглянути окремі питання теорії антропогенезу, надають теоретичні і методологічні засоби аналізу. В цьому вбачається перспективність взаємопроникнення філософії і природознавства. Взаємодія цих засобів освоєння світу завжди була плідотною.

Вид Ното, психічна структура людини, соціальні утворення з притаманними їм ідеями, цінностями і направленістю - це системи, що самі себе організують, діють в умовах нелінійності, які не можна вивчати, не враховуючи їх системну специфіку. Ця обставина ініціювала спробу розгляду основних проблемних моментів антропогенезу в контексті синергетичної парадигми.

В загальній моделі антропогенезу є доцільним виділити два основних періоди: еволюція морфологічної людини і еволюція її психічної структури. Як і інші відкриті нерівноважні системи,

психічна структура, яка управляється нелінійними законами, проявляє неможливу у галузі дії лінійних законів спроможність до самоорганізації, що дає можливість розглядати механізми її зародження і еволюції з синергетичних позицій.

Вияснення причин антропогенезу і рівня взаємодії відкритої системи "Людина" в своїй еволюції з екологічними, космічними, ноосферними, соціальними процесами мислиться важливим тому, що це одне із самих істотних питань самопізнання людини і для його вирішення необхідними є адекватні теоретичні і методологічні засоби.

Ступінь розробки проблеми. Дослідження антропогенезу знаходиться в полі зору різних наук, і література з цієї проблеми численна. Практичною наукою (археологією, антропологією, історією, етнографією) зібраний великий матеріал, що дозволяє простежити шлях, який пройшла людина в своєму становленні від предкових форм до Homo sapiens. Він викладений в роботах В.П.Алексєєва, І.О.Андрєєва, Г.О.Бонч-Осмоловського, Ю.І.Єфімова, Я.Я.Рогінського, Б.Ф.Поршнева, В.С.Семенова, Ю.І.Семенова, А.Д.Столяра та ін. Численний етнографічний матеріал представлений Л.Лєві-Брюлем, К.Лєві-Стросом, Л.М.Гумільовим, Дж.Фрезером, Е.Б.Тайлором.

Актуальним є дослідження проблем походження людини Б.Ф.Поршневим, який здійснив спробу міждисциплінарного підходу до проблеми антропогенезу на базі даних не тільки археології і антропології, але і психології, нейрофізіології, етнографії.

З'ясуванню ролі "соціальної організації" гомінід в еволюції приділили увагу І.О.Андрєєв, М.П.Дубінін, Ю.Г.Шевченко, В.С.Єгоров, К.Е.Фабрі, Л.А.Файнберг та ін. Проте, слабкістю існуючих припущень є їх психологізм, коли реакції і стимули

сучасної людини переносяться на первісну.

Питанню походження мислення і мови присвятили свої роботи Л.С.Виготський, О.Ф.Анісімов, О.О.Леонт'єв, Г.З.Панфілов, Ж.Піаже, О.О.Донських та ін. Найбільший практичний інтерес викликає дослідження Л.С.Виготського, засноване на серйозному психологічному підході.

У галузі психології перспективними виявилися ідеї А.Валлона, О.Н.Запорожця і О.Н.Леонт'єва (про форми первинного психічного відображення), Л.С.Рубінштейна, О.К.Тихомірова, П.Я.Гальперіна, Д.Н.Узнадзе. Питаннями еволюціонізму займалися Ч.Дарвін, І.І.Шмальгаузен, О.П.Мозелов, В.П.Стрельченко та ін.

В антропогенезі виникають такі феномени людини, як свідомість, творчість, що виявили себе в первісному мистецтві і релігії. Фактичним матеріалом для дослідження цього питання є роботи А.Д.Столяра, В.Джемса, Дж.Фрезера, Е.Б.Тайлора, В.С.Полікарпова, Ф.Кликса, З.Фрейда та ін. Опису творчих процесів, вивченню творчої діяльності і творчої особистості присвятили свої роботи А.Бергсон, М.О.Бердяєв, Дж. Брунер, М.М.Бахтін, Г.О.Голицин, В.П.Петров, В.М.Ніколко, В.О.Цапок тощо.

Література щодо антропогенезу і окремим його проблемам численна. Але стосовно синергетичної інтерпретації антропогенезу, що є основною проблемою дисертації, джерела, що безпосередньо стосуються теми дослідження - практично відсутні, хоч в світовій філософській думці, а також в сучасному природознавстві для цього існують достатні передумови і підстави.

Антропогенез міслиться не локальним видовим процесом, але планетарним, а значить - космічним. Неможливо протиставити

планетарні і космічні процеси, хоч в деяких поглядах на антропогенез до останнього часу переважала така тенденція. Проте, в численних природничонаукових працях Нового часу, зокрема у Х.Гюйгенса, Ж.Бюффона, А.Гумбольдта та ін., розглядалися космічні аспекти життя на Землі, і розвиток нашої планети не брався окремо від всього, що її оточує. Вперше думка про те, що людина нерозривно пов'язана з матеріально-енергетичною структурою біосфери, була запропонована В.І.Вернадським, а П.Тейяр де Шарден запровадив поняття ноосфери. В подальшому розвитку науки ці ідеї набули нового змісту і звучання і розроблялися такими дослідниками, як О.Л.Чижевський, Й.С.Шкловський, В.П.Скарбників, Є.О.Спірін, М.М.Моїсєєв, Я.Е.Голосовкер, К.О.Кедров, А.Д.Урсул, Г.І.Наан, П.П.Гаряєв, В.Ю.Татур тощо.

Новий підхід до розуміння чинних в природі закономірностей, їх спільного характеру, до утворення сучасної наукової картини світу пов'язаний з роботами школи І.Пригожина. В сучасних дослідженнях щодо теорії самоорганізації (І.Пригожин, еволюціоніські уявлення про сутність життя К.Лоренца, Е.Уілсона та ін.) проявлення біогеохімічної енергії культури пов'язуються із біфуркаційними явищами і автокаталітичними процесами.

Проблемам синергетики і самоорганізації присвятили свої роботи І.Пригожин, І.Стенгерс, Г.Ніколіс, Г.Хакен, І.С.Добронравова, С.П.Курдюмов, Г.Г.Малінецький, Г.І.Рузавін, В.М.Николко, М.А.Ожеван, С.А.Колєсник, М.В.Кузьмін. Значні дослідницькі можливості взаємопроникнення філософського і природнонаукового засобів освоєння світу репрезентують праці М.М.Кисельова, С.Б.Кримського, В.С.Лук'янца, Л.В.Озадовської, В.Л.Храмової. Основні ідеї згаданих авторів

стали відправною точкою в аналізі заявленої проблеми.

Незважаючи на численний матеріал, нагромаджений сучасною наукою, спроб його узагальнення з метою з'ясування закономірностей еволюції, антропогенезу, появи у людини психічної структури, що реалізує себе в мисленні, мові, творчості, досі не було. Актуальність предмету дослідження і нерозробленість ряду питань зумовили вибір теми і визначили головну ціль і завдання дисертанта.

Метою дослідження є розширення теоретичної і методологічної бази вивчення проблем антропогенезу, застосування можливостей синергетичного підходу до питань еволюції природи, людини, психічної структури.

Мета дисертаційної роботи, яка сформульована пошукувачем, конкретизується у власних дослідницьких завданнях, постановка і розв'язання яких зумовлені станом і рівнем розробленості проблеми в науковій літературі:

- визначити міру загальності дії законів самоорганізації з метою правомірного застосування синергетичної моделі розвитку до аналізу проблем антропогенезу;

- виявити методологічні труднощі, що виникають в рамках існуючих теорій антропогенезу і можливості їх усунення синергетичними засобами;

- намітити синергетичну модель антропогенезу і еволюції психічної структури людини, враховуючи нелінійність причинно-наслідкових зв'язків у відкритих системах, діючих в умовах нерівноважності;

- використовуючи дані археології і антропології, спробувати визначити час і обставини появи перших ознак творчої активності людини в антропогенезі, що ілюструють становлення психічної

структури людини;

- показати, що виникнення психічної структури людини і її прояви в формі первісного мистецтва, релігії може розглядатися як об'єктивний процес, вільний від практичної необхідності і боротьби за виживання, який піддається системному аналізу на основі синергетичної моделі розвитку;

- розглядати творчість сучасної людини як результат всієї еволюції, що передусь виду Homo. Показати залежність міри обдарованості людини і значимості практичних результатів його діяльності від рівня реалізації потенціалу психічної структури, її спроможності і можливості діяти в новаційному режимі як відкрита система.

Теоретичною і методологічною основою дослідження є фундаментальні положення позитивної філософії, концепція міждисциплінарного підходу, філософської рефлексії синергетичних ідей і принципів, які набувають статус методологічних за умов розгляду конкретної проблеми.

Підставою дослідження є численний емпіричний матеріал, накопичений історією, археологією, антропологією, етнографією.

Теоретичні передумови такого підходу до наданої теми автор пов'язує з ідеями В.І.Вернадського, П.Тейяра де Шардена, Н.А.Козирева, В.П. Казначєєва, Н.Н.Моїсєєва.

При роботі над дисертацією автор виходив з ґрунтовних розробок представників київської школи щодо теоретичних концепцій розуміння в науці, її мови, логіки наукового знання (П.Ф.Йолон, С.Б.Кримський, Б.А. Парахонський, М.В.Попович).

Наукова новизна. Синергетичний підхід до проблеми дозволив виділити ряд загальних закономірностей, що спостерігаються в еволюції природи, антропогенезі, механізмах дії психічної

структури людини. Результатом дослідження є такі висновки:

- спільність синергетичних законів, які діють в системах, що розвиваються, дає можливість застосувати синергетичну модель розвитку до аналізу еволюції людини і наявної в нього психічної структури в процесі антропогенезу;

- в синергетичній картині світу нелінійність причинно-наслідкових зв'язків у відкритих системах припускає відмову від спроб встановлення прямої, емпірично простеженої причини для пояснення морфологічної і психічної трансформації, що сталася із гомінідами;

- пропонується синергетична модель антропогенезу і основне поняття для його аналізу - "Програма змін виду", що має синергетичні характеристики і відрізняється від поняття "програма виду";

- виникнення і розвиток психічної структури людини пропонується розглядати як об'єктивний процес саморуху матерії, визначений програмою змін виду Ното, а не як засіб пристосування до умов життя гомінід;

- припускається, що релігія, мистецтво, творчість виникли через нерівновагу і становлять аттрактори відкритої нелінійної системи, є засобом зниження ентропії на рівні психіки для виду Ното. Творчу свідомість можна розглядати одночасно як наслідок і як засіб реалізації вихідного потенціалу психічної структури людини;

- уявляється теоретично можливим, що протягом життя людина може реалізувати увесь філогенетичний потенціал вихідної (видової) психічної структури, оскільки при народженні в кожному особу, напевно, укладається не тільки механізм онтогенезу, але і механізм філогенезу. До появи свідомості такої

можливості у нашого предка не було.

Теоретичне і практичне значення роботи. Синергетичний підхід до процесів, що відбуваються у відкритих системах, розкриває нові можливості методологічного аналізу структур, що розвиваються, зокрема психіки людини, його творчої діяльності; ініціює нові напрямки в філософії сучасної науки. Одержані результати дозволяють розглянути проблему антропогенезу в нетрадиційному ракурсі, який відкриває нові можливості для її розуміння.

Підхід, який пропонується, акцентує увагу на нелінійних механізмах дії причинності у відкритих системах, сприяє переходу від лінійно-дискурсивних уявлень про еволюцію до некласичних, поширює теоретичну і методологічну базу досліджень проблем антропогенезу.

Деякі матеріали і висновки дисертації можуть бути використані при читанні лекцій з курсу філософських питань природознавства, філософії і історії релігії, при розробці спецкурсів з філософських питань антропогенезу, теорії і історії творчості.

Апробація роботи. Основні висновки і результати дисертації обговорювалися на аспірантських семінарах, міжнародних наукових конференціях в Сімферополі (1992р.), Одесі (1993р.), Севастополі (1994, 1995рр.). По темі дослідження опублікований ряд робіт.

Дисертація обговорювалася і була рекомендована до захисту Департаментом філософських і соціальних наук Севастопольського державного технічного університету.

Структура дисертації. Мета і завдання дослідження зумовили послідовність і логіку викладення матеріалу. Дисертація складається із вступу, двох розділів, закінчення і списку основної літератури, що була використана. Зміст роботи викладено на 155

сторінках, список літератури включає 261 найменування.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовується вибір теми дисертації, її актуальність і ступінь наукової розробленості, формулюється мета і завдання дослідження, наукова новизна положень, що виносяться на захист, викладаються методологічні основи і логіка структури роботи, обґрунтовується науково-теоретичне і практичне значення дослідження.

В першому розділі “Синергетичні характеристики антропогенезу” ставиться завдання пошуку онтологічної підстави, поширення методологічної і теоретичної бази дослідження проблем антропогенезу. Дисертант робить спробу підійти до дослідження питання в рамках неklasичних уявлень про самоорганізацію як рушійну силу еволюції.

В першому параграфі “Синергетика як методологія дослідження” обґрунтовується правомірність і методологічні можливості синергетичного підходу до питань антропогенезу.

Викладається уявлення, що еволюція природи, людини і його психічної структури має єдину фундаментальну закономірність принцип самоорганізації відкритих систем в умовах нелінійності, що діють в іншому модусі причинно-наслідкових зв'язків, який є відмінним від класичних уявлень.

Автор поділяє такі позиції синергетичного аналізу дійсності, яка нас оточує :

- нелінійність причинно-наслідкових зв'язків у відкритих системах припускає відмову від механістичного детермінізму “причина-наслідок” і виводить пошук причин на рівень, який є відмінним від рівня прояву їх наслідків:

- розвиток виступає категорією загальною, всечасовою і

всепросторовою, яка характеризується незворотністю. Перерва поступальності, прогрес і регрес може мати тільки зміна, але не розвиток:

- перехід на новий рівень організації здійснюється системою внаслідок її нерівноваги, що породжує флуктуації і біфуркаційні стрибки, внаслідок яких або створюється нова дисипативна структура, або система розпадається на підсистеми;

- поведінка системи, яка працює в новаційному режимі, характеризується стабільністю в періодах між точками біфуркації і детермінується станом - аттрактором, до якого тяжіє система, і її принципово не можна передбачити в момент біфуркації;

- розвиток відбувається не шляхом комбінування існуючого і із існуючого, а шляхом утворення за рахунок нерівноваги нових систем, які до цього не існували, із їх наступною самоорганізацією;

- самозародження і саморозвиток кожної структури допускає автокаталітичний механізм цього процесу;

- центр дослідження із субстанції зміщується на інформацію, яка має спільний характер і проявляється у міжпольових взаємодіях різноманітного енергорівня.

Життя і еволюція мисляться проявом умов нелінійності, в яких знаходиться наша планета. Акцент робиться не на питанні: "Із чого виникає нове?", а на питанні: "Завдяки чому виникає нове?"

Наведена в даному параграфі модель саморуху відкритої системи приводить до усвідомлення неможливості побудови будь-якої еволюційної теорії (а антропогенез є саме такою теорією) лише на основі аналізу емпіричного матеріалу, без знання причин і закономірностей, що породжують всілякий розвиток.

Проте, як показано у другому параграфі “Методологічні проблеми теорії антропогенезу”, саме ця тенденція є переважною у вивченні питання.

В дисертації подаються дані археології, історії, антропології, етнографії, а також їх інтерпретації в теорії антропогенезу. Проте повноцінну картину еволюції людини на підставі даних тільки цих наук відтворити не вдається. Аналіз механізмів розвитку виходить за рамки їх компетенції.

В теорії антропогенезу є можливим виділити дві групи проблем: що розв’язуються синергетично, або іншими засобами. До першої групи відносяться такі:

- які причини і механізми морфофізіологічної еволюції виду Номо;

- яка роль вихідного фенотипу в подальшій еволюції виду;

- які механізми генних мутацій, що зпринесли фенотипічні зміни;

- який рівень взаємодії систем “Людина” і “Вид Номо “ з зовнішнім середовищем;

- які причини і механізми появи психічної структури людини (і як наслідок - мислення і мови).

До другої групи проблем, що не розв’язуються синергетично, належать:

- якими були первісні функції придбаної другої сигнальної системи і її взаємодія з першою сигнальною системою, на основі якої здійснюється вся поведінка тварин;

- який характер і призначення первісної “мови”;

- які механізми і стимули виготовлення перших штучних знаряддь;

- яка роль “соціальної організації” гомінід в еволюції.

Перша із них має відношення до ПРИЧИН антропогенезу, а друга - до НАСЛІДКІВ цих причин. Відповідно, відмінними повинні бути і засоби їх пізнання.

Для з'ясування другої низки питань застосовуються такі засоби, як аналіз археологічних і антропологічних джерел, використання даних психології і етнографії, порівняння поведінки людини з поведінкою сучасних антропоїдів, проведення паралелей між онтогенезом і філогенезом. Необхідно зазначити, що подібні засоби встановлення істини досить відносні і носять ймовірний, припустимий характер навіть щодо наслідків і видається сумнівним, що вони можуть бути застосовані до розв'язання питань, що стосуються причин становлення виду *Номо*.

Успішному розвитку теорії антропогенезу заважає емпіричний характер більшості досліджень в цій галузі; теорія антропогенезу повинна розвиватися на більш широкій науковій базі.

Можливий вихід із труднощів, що виникли, ми вбачаємо у вирішенні основних питань еволюції людини із точки зору синергетики і законів самоорганізації. В межах синергетичного підходу центр дослідження зміщується вбік власних механізмів антропогенезу, а не зовнішніх обставин життєдіяльності гомінід. У цьому зв'язку, на думку дисертанта, має природний вигляд припущення існування програми змін виду, яка є відмінною від програми виду, яку кожна особа реалізує своїм життям.

В параграфі третьому "Антропогенез як програма змін виду" дисертант викладає синергетичну модель антропогенезу і вводить термін "Програма змін виду" як ключове поняття в аналізі еволюції людини.

Програма змін виду допускає механізми, що змінюють генетичний код особи під впливом внутрішніх процесів.

обслуговуючих життя генетичного коду, ту внутрішню умову акумулювання енергії і речовини, що забезпечує виду здатність до розвитку, визначає стан-аттрактор і підсумок саморуху системи.

Після створення початкової структури з її системними властивостями вона розвивається автокаталітично, в певному змісті - незалежно від графіків зміни зовнішніх умов і активності осіб виду. У випадку еволюції обмежувачем ступенів свободи системи виступає програма змін виду, яка різноманітні види приводить до різноманітних аттракторів.

З появою виду в його представників закладається не тільки механізм онтогенезу (програма виду, особи), але і механізм філогенезу (програма змін виду), який в тих чи інших тимчасових ділянках веде вид до процвітання чи угасання.

Навіть істотна зміна зовнішніх умов може не потягти за собою будь-яких серйозних змін. Якщо ж здатність виду до самоорганізації в черговій точці біфуркації розпадається, то він не тільки припиняє еволюцію, але і гине навіть без достатньої зміни зовнішніх умов його існування. Таких поразок еволюція знала достатньо. Так перестав працювати програма змін виду.

Програма змін виду мислиться нами як вихідна посилка тієї внутрішньої детермінації, відповідно до якої відбуваються зміни, що визначає, які флуктуації системи успішно "приживуться" і будуть підтримані внутрішніми і зовнішніми процесами.

Якщо зовнішній вплив резонансний властивостям видової структури, то і малий вплив здатний відіграти велику роль в подальшій долі виду і привести його або до зникнення, або до виходу на інший рівень через точку біфуркації. В історії виду Номо кожна суттєва зміна в морфофізіології і тим більше - поява

мислення і мови - були наслідком таких біфуркаційних переходів, коли вид довільно і якісно змінювався зсередини, синхронізуя внутрішній стан системи із зовнішніми умовами. На цьому засновано розуміння довільності його еволюції.

Програма змін виду - внутрішня детермінація розвитку передбачає: певний набір можливостей вихідної видової структури (оскільки в самоорганізації ми маємо справу зі становленням цілого із самого себе) і потенціал розвитку (тобто рівень нерівноваги вихідної структури, її здатність до самоорганізації і утворення дисипативних структур через точки біфуркації).

Появу свідомості в процесі антропогенезу дисертант пов'язує із зародженням і самоорганізацією психічної структури - природним процесом, який входить до програми змін виду Ното, і не є необхідним засобом пристосування до середовища і умов існування гомінід.

В другому розділі “Виникнення і еволюція творчості в антропогенезі як результат самоорганізації психічної структури” дисертант відзначає, що такі феномени людини, як мислення, мова, свідомість, творчість, які початково виявилися в мистецтві і релігійної свідомості, виникають в антропогенезі.

В еволюції виду Ното автор виділяє два основних етапи становлення морфології людини і еволюцію його психічної структури. Якщо перший етап закінчився 40 - 35 тис. років тому, то другий, певно, триває і до тепер.

З появою свідомості антропогенез переходить від біологічної еволюції до психічної - еволюції психічної структури людини, вступаючи таким чином в свою другу стадію.

В першому параграфі “Перші творчі прояви людини в “некорисній активності” гомінід і первісному мистецтві” дисертант

приводить численний фактичний матеріал, запозичений з історії, археології, антропології, який ілюструє перші ознаки творчої активності представників виду *Homo* і дає можливість визначити час і обставини перших "проявів духу", а також виявити специфіку цього процесу.

Дисертант доходить до висновку, що "безкорисна активність" гомінід (неандертальські поховання, культові печери, примітивне колекціонування, зображення знаків), а пізніше - наскальний живопис, - викликані не боротьбою за існування, не збільшенням шансів до виживання, не пристосовуванням до середовища, а новою якістю психіки, що виступає першим проявом творчості в філогенезі і хронологічно фіксується в мустьєрський час (150 - 60 тис. років тому). Поява творчості в антропогенезе "недоцільна" в розумінні виживання, пристосування до навколишнього середовища і умов існування, по суті це - "безкорисна" для виду діяльність.

Подібного роду дії неможна вивести із практичної життєдіяльності гомінід, і вони не є лише її артефактом. Незважаючи на анімалістичний характер первісного мистецтва, його неможна вивести з мисливства, тим більше з нього неможна вивести "безкорисну активність" гомінід. Еволюція творчості пов'язана не з діяльністю гомінід, а з розвитком психічної структури; рівень досягнутої складності і буде визначати рівень і складність діяльності. Анімалістичний характер первісного мистецтва, на наш погляд, вказує лише на те, що подібна форма виразу внутрішнього стану митця і всього первісного колективу була найбільш зрозумілою, прийнятною.

Творчість (в усіх його формах) виступає засобом зниження ентропії на психічному рівні, вносить певну стабільність в психічну

структуру, яка потребує стабілізації (але не жорсткої фіксації) з певною часткою варіативності станів, забезпечуючи таким чином як своє збереження, так і можливість подальшого розвитку.

Нелокальність, повсюдність первісної творчості вказує на те, що вона не була якимось нехарактерним для людського роду унікальним винятком. Специфіка виникнення творчості в антропогенезі демонструє істинну природу людини - її біоенергетичну і психічну цілісність. Психічна структура є підсистемою більш складного утворення, і вона має не тільки свої прояви (свідомість, творчість, мистецтво, релігія, наука), але і свої потреби, ігнорувати або недооцінювати які є необачним.

З появою психічної структури біфуркації стали можливі у галузі свідомості. Рівень досягнутої складності, а не зовнішні впливи чи необхідність може бути джерелом біфуркації. Коли флуктуації системи досягли порогового стану, внаслідок біфуркаційного стрибка з'являються мистецтво, творчість, релігія. В певний момент психічна енергія виду досягла порогового стану, виявляясь в окремих особах і впливаю на весь вид в цілому.

У другому параграфі "Творчі характеристики в релігійній свідомості" відзначається, що психічна структура людини, як будь-яка складна система, має ряд підсистем, сукупний колективний ефект яких призводить до утворення стійких структур, які на рівні психіки виявляють себе в формі поглядів, уявлень, емоційного фону життя, цінностей, активності розумових процесів.

Релігійна і творча свідомість дещо подібні. Сама постановка питання про первинність мистецтва чи релігії історично не виправдана, однозначність його рішення на етапі їх становлення дається переконливими археологічними свідченнями.

Будь-яка форма творчої свідомості (зокрема релігійна) є способом формалізації перцептивного досвіду, виконуючи значну роль в еволюції психічної структури, основний зміст якої можна побачити в збільшенні перцептивних можливостей людини (з шонайменшою мірою їх викривлення аперцептивною масою) і збільшенні можливостей формалізації перцептивного досвіду (фіксації сприйнятого у зовнішньому і внутрішньому середовищі в знаковій формі). Чим ширше спектр сприймання і більша спроможність фіксації, тим ширші можливості свідомої взаємодії людини з Реальністю, соціумом, самим собою. З цієї точки зору еволюцію релігійних поглядів можна розглядати як результат зміни рівня організації психічної структури людини.

Релігійна свідомість мислиться одним із засобів самоорганізації свідомості. Вся історія первісної релігії - магія, фетішизм, анімізм, тотемізм (а пізніше - світові релігії) - може розглядатися як пошук причин і сенсів буття людини і світу, а тотемізм - ще і як перша форма особистого звертання до божества. Релігійна свідомість має справу з цілісністю, інформацією, наданій людині у почуттях у вигляді містичного досвіду і є неминучим результатом реалізації цієї даності. Усвідомлення перетворюється в самостійну силу, здатну як виводити систему із рівноваги, так і стабілізувати її.

Одна із самих значних складових релігійної свідомості віра. Те, в що вірить людина, а отже - керуючись чим діє, визначає набір ймовірносних станів системи, напрям її руху і в кінцевому рахунку - підсумок самоорганізації. Людина, що володіє свідомістю, сама вибирає, яку флуктуацію психічної структури підсилити і підтримати, і в кінцевому рахунку - сама визначає новий порядок системи, якщо вона того захоче. В цьому полягає основний

привілей людини перед всіма тваринними видами.

Автор звертає увагу на те, що для різних людей релігія виступає в різній ролі, але для всього виду *Homo* вона є станом - атрактором, до якого тяжіє система, чинником, що знижує ентропію на психічному рівні, виступаючи в ролі джерела чуття, шляху до самопізнання і пізнання світу крізь гранично абстрактний персоніфікований позаприродний об'єкт - Бога. Релігійна свідомість є одночасно і наслідком, і засобом реалізації потенціалу психічної структури (тобто має автокаталітичні характеристики).

У параграфі третьому "Можливості онтогенетичної реалізації потенціалу психічної структури людини" автор відзначає, що прояв певної закономірності розвитку психічної структури людини в філогенезі уможлиблює аналіз механізмів її онтогенетичної реалізації в теперішній час - Епоху *Homo sapiens sapiens*. Показником, чи коефіцієнтом, подібного роду реалізації є творчість сучасної людини. Ступінь обдарованості людини і значимість практичних результатів її діяльності залежить від здатності і можливості психічної структури працювати в новаційному режимі як відкрита система.

Як для реалізації програми змін виду важлива вихідна структура і її потенціал, так і для реалізації програми змін кожної окремої особи виду *Homo* важливо те, яку вихідну психічну і фізіологічну структуру (ступінь нерівноважності, відкритості, генетичний код) вона має на момент народження і які будуть зовнішні умови її реалізації.

Внутрішні і зовнішні детермінанти об'єднуються в статистичні ансамблі, які працюють в новаційному режимі, нелінійним ефектом яких є результат діяльності. Особистість важлива, але тільки в тому розумінні, що вона є простором, в якому в теперішній

час реалізується статистичний ансамбль, який здійснює посередній, талановитий чи геніальний результат.

Чим складніше організація психічної структури, тим більш складні засоби вимагаються для збереження її цілісності (творчість, релігія, наука), звичайна активність людини цієї функції уже виконувати не спроможна і як засіб зниження ентропії на психічному рівні не ефективна.

Відома чотирикратна схема творчості: проблема, інкубація, інсайт, оформлення, знову проблема. Проте, в зв'язку із досягненнями синергетики в аналізі процесуальних інваріантів новаційності, дисертант вважає можливим дотримуватися трикратної схеми: нерівноважність, біфуркація, адаптація.

Те, наскільки ефективною буде особистість в своїй життєдіяльності, залежить в кінцевому рахунку від нестійкості, рухомості вихідної психічної структури (індетермінація), міри і якості зовнішніх впливів і від СПОСОБУ протистояння ентропії системи, а також від того, наскільки свідомо людина додає зусилля для реалізації філогенетичного потенціалу його психічної структури і від того, в що вона вірить, тобто - де визначає межі цієї реалізації. Не буде перебільшенням сказати, що сучасна людина, яка володіє свідомістю, здатна творити себе, змінювати світ. Проте, перше набагато складніше.

У заключенні дисертант робить висновки із проведеного дослідження і визначає подальші шляхи вивчення проблеми.

Основні положення дисертації представлені в таких публікаціях автора :

1. Антропогенез как программа изменений вида // Экология, планетарный человек, творчество. - Симферополь, 1992. - С.344 - 346.

2. Религия как форма творческого сознания // Гуманитарные науки и проблемы культуры. - Деп. в ГНТБ Украины 18.05.93. N906-УК93. - С.123 - 135.

3. Появление творчества в антропогенезе // Философия, религия, культура. - Киев - Севастополь, 1994. - С.62 -63.

4. Синергетический аспект творчества // Философия, религия, культура. - Киев - Севастополь, 1994. - С.128 - 130.

5. К проблеме появления "бесполезной активности" гоминид и первобытного искусства // Межкультурные коммуникации и проблема духовности в конце XX века. - Киев - Севастополь, 1995. С.128 - 137.

6. Синергетическая модель развития психической структуры человека // Вестник СевГТУ. Экономика, политика, философия. Севастополь, 1996. - С.48 - 52.

- 7. Синергетические характеристики в религиозном сознании // Пути самопознания человека. - Киев - Севастополь, 1997. - С.66 - 70.

8. Методологические проблемы теории антропогенеза // Философская и социологическая мысль. - Киев, 1997. - в друці.

Kolesnikova M.V. Anthropogenesis in the Context of Synergetic Paradigm.

The thesis of the search for scientific degree of Candidate of Sciences (Philosophy) in speciality 09.00.09 Philosophy of Science; Institute of Philosophy of the NAS Ukraine, Kyiv, 1997.

Manuscript (the text of the dissertation) is being maintained. The evolution of Homo species is examined as series of bifurcative changes of the initiative specific structure. The basic concept in the anthropogenesis's analysis is the Programme changes of series that is the potential of the initiative structure, inner determination, which gives Homo species, opportunity to self-organization and comparative independence of development from the charts of the environment's changes.

Колесникова М.В. Антропогенез в контексте синергетической парадигмы.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.09 - философия науки, Институт философии НАН Украины, Киев, 1997 г.

Защищается рукопись. Эволюция вида Homo рассматривается как цепь бифуркационных переходов исходной видовой структуры. Ключевым понятием в анализе антропогенеза представляется Программа изменений вида - потенциал исходной структуры, внутренняя детерминация, которая обеспечивает виду возможность к самоорганизации и относительную независимость развития от графиков изменений внешней среды.

Ключові слова: синергетика, самоорганізація, еволюція, антропогенез, програма змін виду, психічна структура.

435853

AB 37.708